

Kulturni povijesni spomenici Pule u doba Austrougarske

Borina, Alice

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:615923>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2020-10-24**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

ALICE BORINA

KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI PULE U DOBA AUSTROUGARSKE

Završni rad

Pula, rujan 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarnu, talijansku i kulturološku studiju

ALICE BORINA

KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI PULE U DOBA AUSTROUGARSKE

Završni rad

JMBAG: 1003087727, redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Kulturna povijest Hrvatske

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, niže potpisana ALICE BORINA, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojeg vlastitog rada te da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu, što svjedoče korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno prepisan iz nekog necitiranog rada te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, rujan 2016.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, ALICE BORINA, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Kulturno-povijesni spomenici Pule u doba Austrougarske“ koristi na način da ovo autorsko djelo, kao cjeloviti tekst, trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, rujan 2016.

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Prvo proširenje grada 1850. do 1875.....	6
3. Arsenal.....	7
4. Nove gradske četvrti.....	9
4.1. Zaro.....	9
4.2. Sveti Polikarp.....	10
5. Hidrografski zavod.....	11
6. Mornarički kasino.....	12
7. Fortifikacije.....	12
7.1. Fort Marie Louise.....	13
7.2. Fort Bourguignon.....	14
7.3. Fort Movidal.....	14
8. Drugo proširenje grada 1875. do 1918.....	14
9. Austrougarske vile.....	16
9.1. Vila Petinelli.....	16
9.2. Villa Rizzi.....	17
9.3. Casa Trapp.....	17
9.4. Vila Horthy.....	18
9.5. Villa Idola.....	18
10. Mornarička kupališta.....	19
11. Tramvaj u Puli.....	20
12. Hotel Riviera.....	20
13. Zaključak.....	21
Sažetak.....	23
Summary.....	24
Literatura.....	25
Izvori.....	25

1. Uvod

Grad Pula, kao glavna austrougarska ratna luka, pripadao je tzv. Austrijskom primorju zajedno s Cresom, Lošinjem, Krkom, Trstom, Goričkom i Gradiškom.

Na početku vladavine Austrougarske monarhije, Pula je imala manje od 1000 (926)¹ stanovnika, grad je bio zapušten, neugledan i u ruševinama.

Obnova grada se u zapisima spominje 1820. Na zahtjev Franje I., austrijskog cara, započinju se graditi obrambene građevine na nekoliko strateških mjesta u gradu.

Austrijska vlast pretvorila je Pulu u glavnu austrougarsku ratnu bazu, čime je grad zauzimao značajnu poziciju u monarhiji.

Modernizacija grada je bila neophodna, Pula je dobila svoj prvi katastar, krenulo se u uređenje vodovoda, cesta, što je trajalo sve do 1856. kada je gradnjom Pomorskog arsenala Pula doslovno procvjetala i službeno postala glavna ratna luka.

Oronuli grad u koji nitko nije ulagao, sa svega 1000 stanovnika, naglo se pretvorio u grad s 58.562 žitelja (1910.).²

Budući da se Arsenal smjestio na južnom dijelu staroga grada, izgradnja Pule odvijala se u njegovoj blizini. Arsenal je okružen otočićima Svetog Andrije, Svetog Petra, Svete Katarine i Ulike (Masline), na kojemu se i danas nalazi dio brodogradilišta Uljanik.

Izgrađeni su brojni stanovi za časnike, radnike, časničke vile, mornarička bolnica, mornarički kasino, velike vojarne. Dva nova kvarta u Puli nastala su isključivo zbog velikog broja radnika i časnika Arsenala.

Sve do kraja Prvog svjetskog rata, Pula je bila glavna mornarička baza na sjevernom Jadranu.

2. Prvo proširenje grada od 1850. do 1875.

Grad je početkom 1850. bio devastiran i zapušten. Unutar povijesne jezgre, zgrade su zjapile poluprazne. Na potezu od Zlatnih vrata do Kandlerove ulice nisu se gradile nove zgrade. Trg Portarata nije bio formiran.

Na vlast pulske općine došao je Nicolò Rizzi (1818.- 1898.).

¹ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 88.

² M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 65.

Godine 1867. počeo se formirati Danteov trg izgradnjom prve moderne pučke škole. Danteov trg, nakon Foruma, smatrao se bitnim prostorom grada još nazivan *Pian della Madonna*. Sve do 1872. zabilježen je kao *Piazza della legna*. Na Trgu su se već nalazile zgrade vatrogasnog doma, te prvog modernog kazališta.

Grad je počeo poprimati drugačiji izgled nakon rušenja zidina i gradnjom zgrada koje su se protezale duž cijelih nekadašnjih zidina, tvoreći kamenu i socijalnu barijeru Grada, podjelu na povlaštene stanovnike uz prvi red Rive, te one koji su se nalazili u redovima iza. Godine 1869. započeta je na zemljištu u vlasništvu Pietra Ciscuttija gradnja Marine Casina, a prema projektu Friedricha Adama iz Münchena.

Uspori prema mletačkoj utvrdi bili su slabo naseljeni zbog zabrane gradnje u blizini utvrde koja je bila na snazi sve do 20. stoljeća.

Forum, kao glavni gradski trg, obnavljan je i nadograđivan: Augustov hram, sagrađene su tri nove zgrade koje su visinom i masom konkurirale starim zgradama i hramu.

Radi posjeta Gradu poslovnih ljudi i gostiju izgrađeni su brojni hoteli: Central, Elisabeth, Miramar, Hotel Belvedere i drugi.

Koliko god se ulagalo i nastojalo sanirati stare derutne kuće, cijenila se povijest i težnja ka očuvanju hramova, mletačke utvrde, Slavoluka Sergijevaca, rimskih vrata, Amifiteatra i drugih građevina iz rimskog doba.

Tijekom prvog proširenja grada izgrađen je Arsenal, Mornarička bolnica (1861.), Mornaričko groblje, Hidrografski zavod, prethodno naveden Marine Casino.

Nove gradske četvrti izgrađene su za brojno pridošlo stanovništvo. Radnički i dočasnički stanovi izgrađeni su u blizini Mornaričke bolnice, izgrađena je i Mornarička vojarna 1856.

S ovim promjenama i izgradnjom Grad je poprimio potpuno novi izgled.³

3. Arsenal

Pomorski Arsenal u Puli, na njemačkom jeziku zvan See-Arsenal, K.u.K. Kriegs-marine See-Arsenal, osnovala je austrougarska ratna mornarica. Smješten je u Pulskom zaljevu, s morske strane zaštićen Brijunskim otočjem.

³ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 127.- 140.

Radi povoljnog geografskog položaja Pula je izabrana za sjedište ratne luke i ratnog brodogradilišta.⁴ Austrougarska nije prva koja je primijetila idealan položaj pulske luke, prije njih uočili su je i Napoleonovi časnici, te Habsburška Monarhija koja je započela gradnju pomoćnog arsenala.

Za datum osnivanja Arsenala uzet je 9. prosinac 1856. kada je car Franjo Josip I. s caricom Elizabetom-Sissi svečano položio kamen temeljac, čime je Pula dobila službeni status glavne ratne luke.

Osam godina ranije, 1848., prije službenog polaganja kamena temeljca, izvan gradskih zidina, u Valle del Buso koja se nalazila između današnje pošte i Doma hrvatskih branitelja, već su bila izgrađena tri vojna skladišta.

Izgradnja prve faze novog Arsenala započela je podizanjem zidina visokih 4,5 metara, dugih 1795 metara, dovršenih 1862. Na uglovima zidina nalaze *rondelle*, debeli kružni obrambeni tornjevi.

Pozicioniranje Grada kao ratne i vojne luke imalo je za posljedicu povećanje broja stanovnika.

God. 1842. Pula je imala 1126 stanovnika, 1857. sedam puta više, od kojih je 2000 imalo status vojnika. A 1910. u Puli je bilo 58.562 stanovnika, od kojih je 16.014 bilo vojnih osoba. Prvi brod izgrađen na otoku Uljanik bio je porinut već nakon dvije godine od simboličnog polaganja kamena temeljca. Bio je to drveni jedrenjak *Kaiser*. Nakon porinuća prvog broda, drvo je zamijenjeno željezom. Brodogradnja u Arsenalu se stalno usavršavala, bravarske radionice, ljevaonice željeza, radionice za bojanje jarbola, u upotrebi su bile dvije dizalice od 10 i 20 tona nosivosti. U Arsenalu je modernizirana osam kilometarska željeznica, za rasvjetu je korišten plin, u proizvodnji električna energija.⁵

Na otoku Uljanik izgrađena su tri suha doka, radionice za popravak brodskih oklopa s dizalicama, za otok je bilo privezano još šest suhih dokova.

Potreba za radnom snagom u Arsenalu privukla je stanovništvo iz okolnih naselja, čime se grad počeo širiti i nastajala su nova gradska naselja.

Današnji ostaci zidina su odlično očuvani u Arsenalskoj ulici (zidovi Arsenala dijele grad od brodogradilišta Uljanik)⁶, ulici Sv. Polikarpa te Flaciusovoj ulici.

Zidine su se trebale protezati od zgrade Admiraliteta na rivi do otoka Sv. Petra, kako bi se time zatvorio kompleks cijelog Arsenala koji bi zaštitio kopno.

⁴ M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 610.

⁵ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 98.

⁶ A. Krizmanić, *Pulska kruna*, knjiga I., Čakavski sabor, Žminj, 2008., str. 154.

Također, bila su predviđena četiri ulaza s kamenim portalima, od koji je očuvan samo jedan ulaz.

4. Nove gradske četvrti

Nove pulske gradske četvrti nastale su radi izgradnje Arsenala i povećanja stanovništva, radne snage. Brojno stanovništvo, ne samo iz okolice Pule, već i iz cijele Hrvatske i šire, doselilo se u potrazi za poslom. Najprije su se počela razvijati naselja u blizini zidina Arsenala, četvrt Sv. Polikarpa i (Monte) Zaro. Postupno se naseljavala i okolica grada, naselja Valdebek, Vintijan, Vinkuran, Stoja, Šijana, Kaštanjer, Gregovica i dr.⁷

Četvrti Sv. Polikarp i Zaro bile su odijeljene od stare gradske jezgre zidovima Arsenala i dugom, monotonom ulicom, današnjim Bulevarom.

Carl Moering, austrougarski vojskovođa (1810.-1870.), odlučio je razvitak grada usmjeriti na Monte Paradiso, Verudu i Stoju.

4.1. Zaro

Gradska četvrt Zaro nastala je oko brda Monte Zaro na kojemu se do 1853. nalazila kružna utvrda. Već 1853. sagrađene su dvije mornaričke barake. Oko samog brda izgrađene su goleme građevine, a jedna od njih bila je Mornarička vojarna iz 1856. koja je do danas očuvana, no ima drugu svrhu, te strojarska škola iz 1899., također i danas u funkciji.

Utvrda Zaro srušena je radi izgradnje Hidrografskog zavoda čija je gradnja završena 1871. Park ispred samog zavoda nalazio se na površini od tri hektara, te je 1877. tamo podignut spomenik austrijskom admiralu Wilhelmu Tegetthoffu, pomorskom zapovjedniku 19. stoljeća. Spomenik se danas nalazi u Grazu.⁸

Hidrografski zavod sastojao se od četiri odjela: zvjezdarnice s astronomskim, meteorološkim, geomagnetskim i plimnim opservatorijem, spremištem nautičkih instrumenata s mehaničkom radionicom, spremištem pomorskih karata i mornaričke knjižnice.⁹

⁷ M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 257.

⁸ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 140.

⁹ M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 297.

Na brdu su 1863. podignute dvije stambene vile Haus Fücks i Haus Hübschmann (Villa Toscana).

Do četvrti iz stare gradske jezgre moglo se doći iz dva smjera: jedan, prethodno spomenut, put uz zidine Arsenala i drugi koji je vodio preko samog brda i bio manje korišten zbog strmih padina. Godine 1882. na padinama su izgradnjom neorenesansne palače nastale stube.¹⁰

4.2. Sveti Polikarp

Četvrt Svetog Polikarpa nastala je isključivo radi rasterećenja stare gradske jezgre Pule i imala je za funkciju smještaj kvalificiranih radnika Arsenala u tzv. *Barake*, nazivane i radničke vojarne.

Sanitarni čvorovi su ponekad bili u sklopu stanova, ponekada zajednički, u skromnijim kućama nalazili su se u dvorištu, što je dovelo do razvijanja i otvaranja javnih i privatnih kupelji, *Marinebad*.¹¹

Osim stanova za radnike, bili su izgrađeni i prvi stanovi za mornaričke časnike, *Palazzine*. Četvrt je trebala postati novi grad "Neue Pola" (Nova Pula), no to nije bilo prihvaćeno.

Na tom prostoru do 1880. bilo je izgrađeno 99 stambenih objekata za 2369 stanovnika.¹²

Sveti Polikarp je četvrt koja se mogla smatrati malim gradom. Bila je to najrazvijenija četvrt u Puli za vrijeme austrougarske vladavine. Imala je gradsku poštu, župni ured, osnovnu školu s gimnastičkom dvoranom i dr.

U četvrti se nalazila Mornarička bolnica, K. u. k. Marinespital in Pola, izgrađena 1861. za potrebe ratne mornarice.¹³

Mornarica je osnovala i svoje groblje s prvim ukopom održanim 1862.

U središtu četvrti nalazio se park veličine 1,2 hektara. Specifičan je po svom nastajanju za sadnjom stabala koja su donosili časnici ratne mornarice iz dalekih krajeva. Park je dobio ime po bratu cara Franje Josipa I., Maksimilijanu Ferdinandu koji je ujedno bio i prvi zapovjednik austrijske ratne flote. God. 1876. mu je podignut obelisk, koji se danas nalazi na Lidu, otoku na samom ulasku u Venecijansku lagunu, na Piazzu Pola.

¹⁰ Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti, C.A.S.H., str. 140.

¹¹ Isto, str. 136.

¹² B. Perović, *Austrougarske vile i kuće*, 300, Pula, 2010., str. 103.

¹³ M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 505.

5. Hidrografski zavod

Na mjestu utvrde Monte Zaro koja je srušena, iste godine, 1896., započeta je gradnja Hidrografskog carskog zavoda i kraljevske Ratne mornarice (*Hydrographisches Amt der k.u.k. Kriegsmarine*).

Prvotno je djelovala kao spremišna podružnica hidrografske ustanove osnovane u Trstu. Zatvaranjem tršćanske ustanove 1866. preseljena je u Pulu, te je prihvaćanjem statuta 1869. osnovan Hidrografski zavod.

Zavod su činila četiri odjela: zvjezdarnica s astronomskim, meteorološkim, geomagnetskim i opservatorijem za morske mijene, spremište za nautičke instrumente s mehaničkom radionicom, spremište pomorskih karata i nautičkih priručnika i Mornaričke knjižnice.

Odjel za geofiziku osnovan je 1895.¹⁴

Osnovna zadaća Zavoda odnosila se na određivanje točnog vremena, objavljivanja promjena koje se događaju na moru, obavljanje ispravaka pomorskih karata, izdavanja uputa za plovidbu, meteorološka promatranja i brojne druge funkcije.

Završetak gradnje Hidrografskog zavoda bio je 1871.¹⁵

Hidrografski zavod je od 1873. objavljivao *Oglašavanja za pomorce i Hidrografske vijesti*. Sve do 1915. izdana su 42 sveska, te je objavljeno više od stotinu znanstvenih knjiga, časopisa i godišnjaka.¹⁶

Mornarička zvjezdarnica, koja se nalazila u sklopu Hidrografskog zavoda, bila je pod ravnateljstvom Emila Kneusela - Herdliczeka, visokog mornaričkog časnika austrougarske ratne mornarice. Emil Herdliczek radio je s Johanom Palisom, astronomom, koji je kasnije postao astronom svjetskoga glasa i upravitelj astronomskog opservatorija u Beču.

Smatrana je jezgrom razvitka astronomskih i nautičkih znanosti. U sjeveroistočnom dijelu zgrade bila je smještena prostorija namijenjena za Službu točnog vremena. Kako bi se brodski kronometri uskladili s onima u Zvjezdarnici bili su nužni vremenski signali, za koji je sve do 1875. označavao, točno u podne, pucanj iz topa s lučkog patrolnog broda, dok se kasnije postavio uređaj od balona s mehanizmom za podizanje i spuštanje upravljani električnim putem sa Zvjezdarnice.¹⁷

¹⁴ Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti, C.A.S.H., str. 194.

¹⁵ B. Perović, *Luka Pula austrougarskog doba*, 300, 2003, str. 74.

¹⁶ M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 297.

¹⁷ B. Perović, *Austrougarske kuće i vile u Puli*, 300, 2010., str. 179.-181.

6. Mornarički kasino

Marine- Kasino izgrađen je 1872., te je nastao prema projektu arhitekta Friedricha Adama iz Münchena. Svojim položajem dijelio je staru povijesnu gradsku jezgru od arsenalskih zidina koje su vodile prema novoizgrađenom djelu grada.¹⁸

Kasino je nastao u razdoblju prvog proširenja grada koje je trajalo od 1850. do 1875.

Izgradnju su pomogli mornarički časnici kako bi napravili mjesto na kojemu se mogu zabavljati i sastajati. Kasino je izgrađen na parceli Pietra Ciscuttija, graditelja i poduzetnika.¹⁹

Zgrada je bila namijenjena eliti koja je i financirala njezinu izgradnju. U zgradi su se održavala predavanja, koncerti, zabavne plesne večeri, glumačke predstave i dr.

Mate Balota u svojoj knjizi „Puna je Pula“ opisuje Mornarički kasino kao „...zatvoren klub mornaričkih oficira, neka vrst „Gospodskog kluba“, kako su voljeli da ga nazivaju oficiri mornarice, ali i kulturno središte visokog ranga.“

Kasino je srušen 1910. kako bi se izgradio veći prostor radi znatnog povećanja broja članova. Godine 1913. je završena nova zgrada koju je projektirao bečki arhitekt Ludwig Baumann, (1853.- 1936.). Novi Kasino je bio isplaniran do najsitnijeg detalja, bila je to jedinstvena i spektakularno uređena zgrada, po mjeri pulske elite.²⁰

7. Fortifikacije

Pula, zaštićena zaljevom i okružena brežuljcima, pogodovala je razvoju fortifikacijskih utvrda puno prije Austrougarske Monarhije koja je uvelike zaslužna za ubrzanu gradnju utvrda oko grada i okolice.

Mletačka utvrda, Hafenkastell, datira iz razdoblja Histra, no u današnjem prepoznatljivom obliku izgrađena je 1630. po projektu inženjera Antoina De Villea, (1592.- 1674.).

U doba cara Ferdinanda I. utvrda se obnavlja i nadograđuje, te ima sve manje funkcija obrane grada.²¹

Fortifikacijski sustav grada razvijao su se u tri glavna prstena.

¹⁸ www.istrapedia.hr (3. siječnja 2015.)

¹⁹ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 131.

²⁰ www.istrapedia.hr (3. siječnja 2015.)

²¹ A. Krizmanić, *Pulska kruna*, knjiga II., Čakavski sabor, Žminj, 2008., str. 12.-14.

Prvi prsten obuhvaćao je najuži centar grada, drugi je pratio granicu Pule, dok je treći prsten obuhvaćao Brijune, Valturu i Vodnjan.

Pula broji oko 300 fortifikacijska sustava. Razlikuju se po svojim oblicima te se dijele na kružne i potkovaste tornjeve s unutarnjim dvorištima izgrađene na strateškim pozicijama radi što bolje obrane od neprijatelja. Većina fortifikacija imena je dobivala po brežuljcima na kojima su podignute, no neke su imenovali po poznatim ličnostima primjerice Franz I., Tegetthoff i Bourguignon.²²

Nije poznato tko je prvi tvorac pulskih utvrda izgrađenih do 1866., no poznato je kako se smatraju stilom habsburške škole gradnje fortifikacija.

7.1. Fort Marie Louise

Obalna utvrda je ime dobila po kćeri cara Franje I., a nalazi se na poluotoku Musil. U katastru je zabilježena 1820. Završena je 1859. Iako se smatra kako su sve pulske utvrde povezane podzemnim tunelima, najzanimljivija je upravo priča kako je Marie Louise povezana s tvrđavom na Brijunima. Izgrađena je kamenom iz lokalnih kamenoloma, te se od 1947. upotrebljava kao skladište koje se prostire na 18 380 m².²³

7.2. Fort Bourguignon

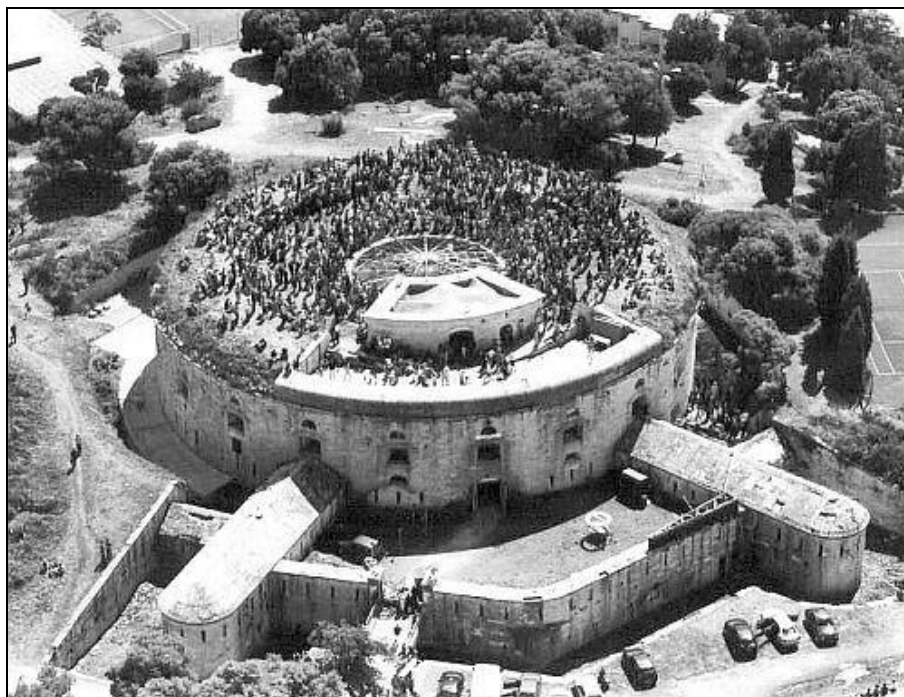
Utvrda Monsival / Bourguignon nalazi se na Verudeli. To je manja kružna utvrda s unutarnjim dvorištem čija je gradnja bila započeta 1852. Početkom 20. stoljeća utvrda je povezana cestom do Uvale Saccorgiana gdje se nalazila Mornarička topnička streljana.²⁴

²² Isto, str. 18.-21.

²³ Isto, str. 30.-31.

²⁴ Isto, str. 68.-73.

Slika 1. Fort Bouguignon

Izvor: www.istra.net, 19. kolovoza 2016.

7.3. Fort Monvidal

Monvidal je potkovasta utvrda koja se nalazi na istoimenom brdu u centru Pule. Utvrda ima dvije etaže, unutarnje dvorište, izgrađena je kamenom iz lokalnih kamenoloma.²⁵

Osim Monvidala samo su još četiri segmente potkovaste utvrde, smještene na lokacijama Monte Grossu, Monte Zaru i na brdu Sv. Mihovila.

8. Drugo proširenje grada od 1875. do 1918.

Godine 1874. je bio donesen novi Građevinski pravilnik, no prostorno uređenje Grada se nije promijenilo prema očekivanjima.

Prije dobivanja građevinskih dozvola obaveza je bila obratiti se Vojno građevnoj direkciji (*Marine Bau Direktion*). Bez obzira na izrazito veliki napredak Grada bili su uočljivi

²⁵ Isto, str. 98.-100.

nedostaci ekspanzije. Umjesto napretka, tijekom gradnje prometnica nije se brinulo o oborinskoj i fekalnoj kanalizaciji.

Staležne različitosti mogle su se uvidjeti i u prostornom uređenju grada. Dijelovi grada na kojima su radnici gradili skromnije kuće u skladu s njihovim materijalnim mogućnostima, bili su prepušteni propadanju.

Od 1888. do 1898. u Puli je izgrađeno 734 novih zgrada.²⁶

Drugo proširenje je razdoblje ponovnog razvoja Grada označeno razvojem komunalne infrastrukture, te gradnjom prijeko potrebnih javnih građevina.

Dolaskom Ludovica Rizzija (1859.-1945.), odvjetnika i političara, sina Nicolòa Rizzija, na vlast, razvoj Grada je bio usmjeren na izgradnju civilnog vodovoda, kanalizacije, popločenja ulica, izgradnju nove ribarnice i natkrivenu stočnu tržnicu. Grad je dobio državnu i stručnu pučku školu, te su se počele poduzimati mjere protiv prosjačenja.

Najveći problem u gradu bio je problem pitke vode. Godine 1896. dogodila se epidemija tifusa, te se time grad zalagao za čim brži način pronalaska izvora pitke vode. Rješenje je bio novi vodovod iz vodocrpilišta Tivoli koji je imao vodospremu na Monte Ghiru, te je pušten u rad 1897.

U ovom razdoblju odvijao se proces seljenja bogatih građana iz gusto naseljenog centra Grada koje je imalo za posljedicu izraziti naglasak staležnih razlika. Bogati građani sele u vile u rezidencijalnim dijelovima Grada. Velike, arhitektonski atraktivne vile nicali su na Verudi, Valkanama i Stoji.

Arsenalski radnici su svoje skromne kuće gradili u nizu, u blizini centra, u četvrtima danas poznatih naziva Šijana, Monvidal, Kaštanjer i Gregovica.

Porastom broja stanovnika, širenjem četvrti, 1900. udvostručen je broj kuća u odnosu na 1880. kad ih je bilo 1244.

Zanimljivo je kako je 1907. većina kuća i zgrada bila nenastanjena.

Probijanjem novih ulica, 1906. izgrađeni su stanovi za bogatu klijentelu s pogledom na luku. Ville su nazvane Münz, a u njihovoj blizini izgrađen je imponantan, najljepši hotel visoke kategorije Palace Hotel Riviera.

God. 1912. Grad je vrvio životom. Pula je brojala deset hotela, tri kavane, nekoliko pansiona, gostionica i restorana za sve stanovnike svih platežnih moći.

²⁶ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 155.

Gradonačelnik Rizzi zauzimao se za školstvo, te je dao izgraditi Zanatsku školu, Ženski licej, Narodnu školu u Šijani. Godine 1912. bila je završena izgradnja Pučke škole Sv. Polikarp (jedinstvenog izgleda), koju je projektirao arhitekt Guido Brass, i Industrijske škole.²⁷

9. Austrougarske vile

Brzim porastom stanovništva u gradu, samome proširenju, urbanizacija grada je izrazito rasla. Dobrostojeće stanovništvo, veliki broj admirala i generala bio je zainteresiran za vile. Za izgradnju se birao najljepši dio grada, Veruda, još zvana rezidencijalna četvrt. Nicala su vile, građene u različitim europskim stilovima. Zaslužni za izgled vila bili su pulski građevinari i arhitekti. Takozvane rezidencijalne zgrade "*Die Villensjedlung*" koristili su dok su bili na dužnosti. Vile se nalaze u četiri dijela grada: u samom centru, na Verudi, Stoji, te Vidikovcu.

9.1. Vila Petinelli

Vila Petinelli nalazi se na Kaštelu, u centru grada, nazivali su je i vila Maria ili hotel Central. Kako je gradnja u blizini mletačke utvrde, Hafenkastella, bila zabranjena, Vila Petinelli smatra se rijetkom građevinom za koju je u to vrijeme odobrena izgradnja.

Carska i kraljevska inženjerska direkcija odlučivala je određenu visiu gradnje u novoj ulici izgradnje Vile, te je sagrađena kao jednokatnica. Obzirom da je smještena na uzvisini, iz Vile se pruža pogled na cijelu pulsku luku.²⁸

Vilu je projektirao arhitekt Ferdinand Geyer, vodeći pulski graditelj do Prvog svjetskog rata. Nalazila se u blizini Njemačke državne gimnazije, današnje zgrade Arheološkog muzeja, te njemačke pučke škole.

Danas je u zgradi smještena Sveučilišna knjižnica.

²⁷ Isto, str. 156.-160.

²⁸ B. Perović, *Austrougarske kuće i vile u Puli*, 300, 2010., str. 67.-68.

9.2. Villa Rizzi

Vila Rizzi je pripadala uglednom doktoru, gradonačelniku Pule koji se birao četiri puta za redom. Osim obnašanja dužnosti gradonačelnika, Ludovico Rizzi bio je i predsjednik Istarskog sabora, te zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču.

Vila je izgrađena 1898. na području zvanom "Brdom pjevica". Ime je dobila po kćeri Ludovica Rizzija. Objekt se proteže kroz 560 m².²⁹

Tijekom njegove vlasti u Gradu, u razdoblju od 1891. do 1903., Pula je postala glavna pomorska luka austrougarske carevine, grad bogate arhitektonske vrijednosti, te samim time mogla je ići uz rame ostalim razvijenim europskim gradovima.

9.3. Casa Trapp

Vila je izgrađena 1912. prema nacrtima pulskog arhitekta Ferdinanda Geyera, prethodno navedenog kao arhitekta Vile Petinelli.

Izgrađena je na području rezidencijalne četvrti gdje su se isključivo gradile vile za tadašnje najbogatije građane. Vlasnik vile bila je obitelj Georga Rittera von Trappa (1880.-1947.), austrougarskog podmorničara. Vila je iskakala svojim dimenzijama, različito izvedenih dijelova.

Osim same impozantnosti, vilu okružuje golemi park, smatran hortikulturalnim remek-djelom isplaniranim do najmanjeg detalja.

Georg von Trapp bio je austrougarski "*podmornički as*", zapovjednik prve austrougarske podmornice izgrađene u Rijeci. Nakon raspada Austro-Ugarske živio je u Salzburgu, gdje je zbog bankrota s obitelji osnovao pjevačku skupinu poznatiju kao Trapp Familie, tj. *Trapp Famile Singers*.³⁰ Njegova druga supruga Maria von Trapp, rođena Kutschera, napisala je 1949. prema sjećanjima životnu i obiteljsku priču prema kojoj je snimljen film „Moje pjesme, moji snovi“ iz 1965.³¹

²⁹ Isto, str. 128.-131.

³⁰ Isto, 2010., str. 141.-144.

³¹ www.britannica.com

9.4. Vila Horthy

Vila se nalazi u rezidencijalnom dijelu, namijenjenom eliti austrougarske ratne mornarice. Vlasnik joj je bio najmlađi kontraadmiral Miklos Nicolaus Horthy de Nagybany. Bio je vlasnik i vile Mertinz koja se nalazila u novoj četvrti Svetog Polikarpa, te stana u vili Münz. U vili Martinz živio je sve do izgradnje vile Horthy. Vila Horthy se smatra jednom od najzanimljivijih vila u Puli koja zbog svojeg specifičnog šiljastog krova, visoke kule, vijenca i visećih arkada nalukuje na dvorac.³²

9.5. Villa Idola

Vila Idola je izgrađena 1914., netom prije početka Prvog svjetskog rata prema projektu Giuseppea Heiningera, gradskog poduzetnika i graditelja, koji se smatra jednim od sveukupno 14 najboljih arhitekata koji su zaslužni za izgled Pule. Osim vile Idole nadzirao je i gradnju hotela Riviera, te od ostalih vila, Riedlein, Muhlabauer i vilu Cerlenizza.

Zbog svojeg jedinstvenog stila u projektiranju, kralj Viktor Emanuel III. dodijelio mu je titulu Viteza Talijanske krune.³³

Nekoliko je priča o pravom nastanku i prvom vlasništvu vile, no smatra se najtočnijom ona koja govori da je vila pripadala princezi Eleonori i Alfonsu Klossu, austrougarskom časniku. Eleonora Maria bila je kći austrougarskog admirala Karla Stephana von Habsburga-Lothringena. Vila karakterističnog izgleda ljetnikovca, specifična po velikom broju verandi i balkona, proteže se na 13 hektara zemljišne površine s koje na zapadnoj strani ima pogled na more.³⁴

³² B. Perović, *Austrougarske kuće i vile u Puli*, 300, 2010., str. 149.-150.

³³ www.istrapedia.hr (17. kolovoza 2016.)

³⁴ B. Perović, *Austrougarske kuće i vile u Puli*, 300, 2010., str. 224.-225.

Slika 2. Vila Idola

Izvor: www.regionalexpress.hr 19. kolovoza 2016.

10. Mornarička kupališta

Prvo pulsko kupalište, nazvano *Bagno Stengel*, bilo je izgrađeno od drvene platforme koja je ujedno i značajna radi prvog nautičkog društva *Pietas Julia* 1886. Nautičko društvo je uključivalo jedrenje i veslanje.

Bagno polese osnovano je 1886. Prva čvrsta građevina predviđena za tu vrstu rekreacije sadržavala je muške i ženske kabine, terase za ples, restoran i dr.

Sve veća zainteresiranost za kupalište toga tipa stvaralo je gužve, dok je nepovoljan položaj na krajevima brodogradilišta, skratio njegov vijek trajanja.

God. 1914. otvara se veće i ljepše kupalište na Valkanama. Na osamljenom, prirodom okruženom mjestu, nalazila se kupališna zgrada. Imala je dva kata, bila je suvremeno opremljena, te su se u njoj nalazile svlačionice, tuševi, terase, restorani, izvan samog kompleksa skakaonice, površine za sunčanje i drugi sadržaji.

Za korištenje kupališta građani su morali imati posebne dozvole, dok su ratni časnici i njihove obitelji, za koje je kupalište bilo primarno i izgrađeno, mogli svakodnevno boraviti u kompleksu.

Sportska rekreacija razvila se otvaranjem nautičkog društva, no nije se stalo na tome. Otvoreni su brojni klubovi kao što su Veslački klub Istra, jedriličarski klub Vega i Uljanik, dok je ratna mornarica osnovala svoje prvo jedriličarsko društvo 1895.

Devet godina ranije austrijska vojska je izgradila vojničko kupalište, *Marine Schwimmschule*, sa školom plivanja.³⁵

11. Tramvaj u Puli

Početak planiranja uvođenja tramvaja započeo je 1887. Radilo se o projektu za uvođenje električnog ili tramvaja s konjskom vučom. Projekt je izradio inženjer Rudolf Urbanitzki iz Linza.

Svečano otvaranje električnog tramvaja bilo je 24. ožujka 1904. ispred Mornaričkog kasina, dok je službeno prvi dan puštanja tramvaja u promet bilo 25. ožujka 1904.

Pula nije bila jedini istarski grad s tramvajskom linijom. U Opatiji je tramvaj uveden 1908., a u Piranu 1909.

Tramvajske linije dijelile su se na dva kraka, a zatim i na tri, kada se jedan trak počeo odvajati ispred Arene. Prvi krak išao je uz obalu do Sv. Polikarpa, a drugi uz Mornarički kasino preko središta grada. Kasnije uveden krak išao je na relaciji ispred Arene do Šijanske šume (*Kaiserwald*).³⁶

Prvi dan puštanja tramvaja u promet prodano je 6.500 karata, dok se nedjeljama prodavalo i do 11.000 karata.

Vagoni zatvorenog tipa bili su podijeljeni na prvi i drugi razred, a otvoreni za treći razred. U vagonima je bilo ukupno 40 sjedećih i 16 stajaćih mjesta.³⁷

12. Hotel Riviera

Grand Hotel Riviera ili *Palast Hotel Riviera*, je najveći hotel izgrađen 1909. Radi se o građevini u neobaroknom stilu, sa secesijskim ukrasima. Hotel je smješten uz samu rivu, pa se gostima pružao pogled na cijelu luku.³⁸

³⁵ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 170.-173.

³⁶ M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., str. 816.

³⁷ M. Cemović, *Tramvaj na starim razglednicama*, Kasanić d.o.o., 2010., str. 90.

³⁸ *Pula - tri tisućljeća mita i stvarnosti*, C.A.S.H., str. 158.

U hotelu se nalazila koncertna dvorana, frizerski salon, kavana i drugi sadržaji. Zbog svojeg izgleda, hotel je privlačio mnoge poznate i značajne ličnosti iz tadašnjeg javnog života, te se u časopisu „Polaer Tagblatt“ nalazila posebna rubrika koja je izvještavala građanstvo o poznatim ličnostima koje su odsjedale u hotelu.³⁹

Neka od imena su: ruski general Vladimir Vladimirov, barun Egon Maratt Strummer iz Beča, princ Alfred Windischgraetz, princ od Liechtensteina i drugi.⁴⁰

Slika 3. Hotel Riviera

Izvor: Cvek, E., Girardi Jurkić, V. i dr., *Pula sa starih razglednica*, Sportska tribina, Pula, 1988., str. 202.

13. Zaključak

Postavši glavnom austrougarskom ratnom lukom Pula zasigurno nije slutila razvoj koji će uslijediti, kao i vrijednosti koje će joj ostati u nasljeđe. Modernizacijom uopće, urbanističkim razvojem, prostornim uređenjem, prometnom infrastrukturom, izgradnjom škola, javnih

³⁹ S. Jelenić, *Riviera u sjećanju*, Franina i Jurina, 2006., str. 112.- 114.

⁴⁰ E. Cvek, V. Girardi Jurkić i dr., *Pula sa starih razglednica*, Sportska tribina, 1988., str. 202.

mjesta za okupljanje građana, Pula je mogla stati uz rame ostalim velikim europskim gradovima iz tog razdoblja.

Na žalost, današnji razvoj Pule je bitno i vidno usporen, premalo se njeguje i čuva od zaborava bogato povijesno materijalno i duhovno nasljeđe, ali nedovoljno radi na stvaranju novih vrijednosti za nadolazeće generacije.

Pozitivni su primjeri novog života starih austrougarskih zgrada:

Nekadašnji ženski licej iz 1907. danas je Pedagoški fakultet, Industrijska škola iz 1912. danas je tzv. *Žuta škola*, državna Njemačka gimnazija je današnji Arheološki muzej.

U funkciji je zgrada admiraliteta, hotel Riviera, Marine Kasino, brojne tvrđave dobile su nove namjene, mornaričke vile, radnička naselja još uvijek žive iako vane za obnovom.

Loš je primjer sudbina više nekadašnjih vojarni koje vjerojatno radi svoje veličine nisu našle novog vlasnika i namjenu.

Mogućnosti korištenja prostora koja nam je ostavila austrougarska izabravši Pulu kao glavnu ratnu luku su neizmjerne.

Ne mogu se oteti dojmu da je Pula tih davnih godina bila više voljena od svojih stanovnika nego danas.

Dvadesetprvo stoljeće donijelo je mnogo promjena u načinu života ljudi. S obzirom da u definiciji pojma grada, osim što predstavlja „urbano naselje u kojem većina populacije živi od industrije, trgovine“, stoji i razlog njegovog postojanja da „udovoljava nizu potreba pojedinca i društva“, budućnost i kvalitetu života u našem gradu definirat će isključivo njegovi stanovnici odnosno njihova razmišljanja, stavovi i djelovanje, uz brižno njegovanje vrijednosti povijesnog nasljeđa.

Sažetak na hrvatskom jeziku:

Pula, grad povijesti stare 3000 godina, bio je pod vlašću Austrougarske Monarhije. Monarhija je grad od 1.000 stanovnika dovela do grada s gotovo 60.000 stanovnika, koji može konkurirati ostalim europskim urbanim gradovima. Od 1850. do 1918., kada je Pula pripala Italiji, modernizacija i urbanizacija grada, prvenstveno gradnjom Arsenala, dovela je do značajnog rasta broja stanovnika.

Grad se širio u dvije faze. Prva faza je trajala od 1850. do 1875., dok je druga trajala od 1875. do 1918.

Gradnja pomorskog Arsenala, smještenog u Pulskom zaljevu, privukla je veliki broj radnika u Pulu. Počinju se razvijati okolni dijelovi grada, te u neposrednoj blizini Arsenala nastaju četvrti Zaro i Sv. Polikarp.

Četvrt Sv. Polikarp smatrala se gradom, često nazivana i *Nova Pula*, zbog svoje infrastrukture i sadržaja, te samog uređenja.

Zaro se nalazi na usponu iznad Pule, te se upravo u toj četvrti razvio Hidrografski zavod, na mjestu nekadašnjeg rimskog kazališta, čijim se kamenjem izgradio Hafenkastell arhitekta Antoine de Villea.

Postankom glavne austrijske ratne luke, Pula je morala razmišljati o obrani grada, te se počinju graditi fortifikacije. Fortifikacije su izgrađene u tri prstena, uz samu obalu, u vanjskim dijelovima grada, te treći prsten koji je obuhvaćao Brijune, Valturu i Vodnjan. Grad broji više od 300 fortifikacija.

U drugom proširenju, grad je počeo poprimati pravi izgled urbanog središta, te je od 1888. do 1898. izgrađeno 734 novih zgrada.

Modernizaciji i poboljšanju kvalitete Grada najviše je pridonio Ludovico Rizzi, tadašnji gradonačelnik Pule, koji je bio usmjeren na gradnju vodovoda, kanalizacije, popločenje ulica, te je zaslužan za izvođenje brojnih drugih projekata.

Grad se nastavio širiti, pa su nastajale nove četvrti, dalje od samoga centra, danas poznatih pod nazivima Šijana, Gregovica, Kaštanjer i Monvidal.

U rezidencijalnom dijelu Verudi gradile su se luksuzne, arhitektonski jedinstvene vile za dobrostojeće stanovništvo, generale i admirale, kojima je Pula vrvjela.

Osnovano je i Bagno polese 1886., predviđena građevina za rekreaciju. Nalazila se u blizini Arsenala sve do 1914., kada se otvara veće i ljepše kupalište na Valkanama.

Većina građevina izgrađena tijekom vlasti Austrougarske Monarhije danas je u upotrebi, te još uvijek svojim imponantnim izgledom privlači pažnju.

Summary on English:

Pula, a city whose history is more than 3000 years old, was once under the rule of the Austro-Hungarian Monarchy. During its rule the town that numbered a population of less than 1,000 grew into a city of 60,000 inhabitants that could compete with other European cities. From 1850 until 1918, after which Pula became part of Italy, the modernization and urbanization of the city, primarily with the construction of the Arsenal, brought a rapid rise in the population. The city enlarged in two phases. The first phase lasted from 1850 until 1875 while the second lasted from 1875 to 1918.

The marine Arsenal, situated in the bay of Pula, attracted a large workforce to Pula. The areas adjacent to the Arsenal started to develop, namely the neighbourhoods of Zaro and Sv. Polikarp. The Sv. Polikarp quarter was considered part of the city and was often called *New Pula* because of its infrastructure, its features and its architectural design.

Zaro is a quarter that sprung up on a rise above Pula where the new Hydrographic Institute was built on the site of an ancient Roman theatre. The stones from the Roman theatre were used to build the Hafenkastell – the Castle - in the centre of Pula by the architect Antoine de Ville.

Once it became the main Austrian navy harbour the city needed to be defended and so fortifications were built. The fortifications were built in three rings. The first ring was erected near the coast, the second on the outskirts of the city and the third ring included the Brijuni Islands, Valtura and Vodnjan. There are over 300 fortifications in and around the city.

During the second growth phase Pula started to get the look of a real urban centre. From 1888 to 1898 734 new buildings were built.

Ludovico Rizzi, who was the Mayor of Pula at the time, contributed the most to the modernization of the city and to the improvement of its quality by commissioning the construction of the waterworks, the wastewater system and the paving of the streets. He also commissioned many other projects in the city.

Pula continued to enlarge so many new districts grew away from the centre. Today they are known under the names of Šijana, Gregovica, Kaštanjer and Monvidal.

Veruda, Pula's residential area, was reserved for luxurious, architecturally unique villas for the wealthy, like generals and admirals of the Austro- Hungarian Monarchy, which lived numerous in Pula at the time.

The first bathing resort called *Bagno Polese* was established in 1886. It was built near the marine Arsenal until 1914 and the opening of a second, bigger and more attractive bathing resort - Valkane.

A large number of structures built during the Austro- Hungarian Monarchy are still being used and still attract attention with their impressive architecture.

Sažetak prevela: Franka Strmotić- Ivančić, prof. engleskog i talijanskog jezika

Literatura:

- Bertoša, Miroslav, Matijašić Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005.
- Cemović, Milovan, *Tramvaj na starim razglednicama*, Kasanić d.o.o., Rijeka, 2010.
- Cvek, E., Girardi Jurkić, V. i dr., *Pula sa starih razglednica*, Sportska tribina, Pula, 1988.
- Jelenić, S., *Riviera u sjećanju, Franina i Jurina*, 2006.
- Krizmanić, Atilio, *Pulska kruna*, knjiga I.-II., Čakavski sabor, Žminj, 2008.
- Perović, Branko, *Austrougarske vile i kuće*, 300, Pula, 2010.
- Perović, Branko, *Luka Pula austrougarskog doba*, 300, 2003.
- *Pula – tri tisućljeća mita i stvarnosti*, Pula, 2005.

Internet:

<https://www.britannica.com/topic/Trapp-family> (17. kolovoza 2016.)

<http://istrapedia.hr/hrv/1591/dom-hrvatskih-branitelja-dom-oruzanih-snaga/istra-a-z/>
(3. siječnja 2015.)

<http://www.istrapedia.hr/hrv/2075/heininger-giuseppe/istra-a-z/> (17. kolovoza 2016.)